

B. 108

अथ

13 (A)

वेदान्त्यायरे (नावारिः)

पुरुषोत्तमानन्दयाविप्रणीत

इति कवद्वि

Vedanta Nyaya Ratnavali.

१४५

कुल
अथ
और
वसुधैव कुटुम्बकम्

अथ

वेदान्तन्यायरत्नावलिः
(पुरुषोत्तमानन्दयातिप्रणीता)

श्लोकवद्धा

(आपूर्णा)

+

108

13 (A)

+

श्रीगणेशाय नमः। श्रीमत्पुरुषोत्तमानंदतीर्थयतिवरप्रणीतश्लोकबुधवेदान्तन्यायरत्नावलीग्रंथोत्तरखण्डे। विभीषणसुरादिषाहितनि
नाश्रय राकृतानोस्वपादगविभीषणाभयवरप्रदानादरं। दशाननदशानप्रबलदावेदावोपमंभवोभयहानयेमहितरामचंद्रमजो॥ मनोभवभवाम
यप्रभवदोषसंशोषणंभवाभुभववासवप्रभृतिदेवतैः सेवितं। चतुर्विधरसायनं चतुरयोगिचेतोयनंभवत्सदरसायनंभजतुराममेमानसं॥ २॥
सत्कर्मसंशुधिविवेकिरागाद्यपेतशांत्यादिकषट्कयुक्तैः। मुमुक्षुभिर्ब्रह्मविचारणीयंवेदेजगद्धेतुमहसदेकं॥ ३॥ येनोपदिष्टंगुरुविग्रहेणश्रीतार
कजाग्रतिमंत्रराजं। स्वप्रेपिप्लुतिपरिगृह्यकोचिकोशोचितंकेलयेकपाठो॥ ४॥ अंतैर्पिदिव्यापरिगृह्यमूर्तिदेवीपुतोयः कृपयोपदेष्टा। का
लत्रयेमेहितकारिणंतंकाशीश्वरंसदुरुदेवमीडे॥ ५॥ वेदान्तसंन्यायमणीद्रगर्भश्रीसूत्रकुट्टासमुनिनमामि। श्रीशंकराचार्यवराभिधा
नंतद्राष्ट्यकारकृतिनंप्रपद्ये॥ ६॥ स्वचिंतशाणोहिरिवतातिभास्यत्तत्सूत्रसंस्पृतमहामणीनां। प्रकाशनेनारिवत्तत्तत्तमोहध्वानाह
भाष्यकृतंभजामि॥ ७॥ भगवत्पादसंज्ञश्रीशंकराचार्यभास्करान्। मोहांधकारविच्छेदिसूक्तिभानुकरान्भजे॥ ८॥ प्रस्थानेपारीणंप्रसूत्र
मुरवृपंकजं। शिवरामयतीशश्रीचरणंशरणंभजे॥ ९॥ वेदान्तन्यायसद्रैलेशान्संकलयाभ्यहं। यथामतिमानिस्फुर्यैगुरुदशित
मार्गगान्॥ १०॥ नमामिशाश्वतानंदविश्व्याधिकमुनीश्वरैः। श्रीनृसिंहाश्रमादीश्रविविबुधान्बोधसिद्धये॥ ११॥ इतिमंगलपद्या
श्रोतव्यआत्मेतिविधिः श्रुतोयस्तत्राधिकार्यादिकमागमोक्तं। शास्त्रप्रवृत्त्योपयिकंमहात्मान्यायेननिर्णेतुमिदंकार॥ १२॥ अथात
इत्यादिकसूत्रमादौश्रीव्यासनामागुरुरादिमोनः। सर्वत्रपूर्वोत्तरपक्षयुक्तीत्यातानयेसंशयबीजभूते॥ १३॥ विचारणापेक्षिवचोभि
रस्यव्यपेक्षितलोच्यतिसंगतिः स्यात्। समस्तवेदान्तसमन्वयोक्तैः समन्वयाध्याय
समन्वितंतत्॥ १४॥ श्रोतव्यइत्युक्तविचारशास्त्रनारंभणीयंविषयाद्यसंबुत्। अहांधियैवात्मविनिश्चयेनसंदेहहानादिष्योन

चात्मा॥ १५॥ श्रुत्येक्यभानादपिभेदभानादहंधिया संशयइत्ययुक्तं। प्रत्यक्षतोभेदमतेर्विरोधादौणाथनैवास्तुतदैक्यवाचः॥ १६॥ अहंधिया
नर्थनिवृत्त्ययो गत्ययोजनंचापिनविद्यतेत्रा। सर्वोहमस्मीतिहि वेनितस्माद्वेधान्नचाज्ञानानिवृत्तिरस्ति॥ १७॥ अत्राच्यते। तात्पर्यलिङ्गो
पहितैक्यबोधोवेदोनगौणार्थकतांभजेत। यथामनुष्योहमितिप्रतीतेरमानताभेदमतेस्तथैव॥ १८॥ सूत्रैरकर्तव्यपदंप्रयोज्यंतुत्या
र्थतायेविधिवाक्यतोस्य। लक्ष्याप्रकृताफलभूतविनिर्वाच्यारणाप्रत्ययतस्ततश्च॥ १९॥ ब्रह्मावबोधायभवेद्विचारः कर्तव्यइत्यस्यविव
क्षितोर्थः। ज्ञानस्यनिश्चयससाधनत्वेवेदान्तसंघस्यविचार्यतार्थत्वं॥ २०॥ विधेरभाष्यवर्णस्यसूत्रैकर्तव्यशब्दस्यनहिप्रयोगः। निरर्थकत्वं
नुवादकत्वेनशंक्नीकनीयंविषयादिमत्तात्॥ २१॥ श्रवणविधेरभाष्येतिप्रयोजनं॥ २२॥ तत्त्वानतः स्यात्पुरुषप्रवृत्तिरित्यौक्येचनवर्णयंति। दि
तश्च श्रोतावबोधस्यविचारजहातत्कार्यताक्षिप्यतइत्युपेयं॥ २३॥ विचारकार्यत्वमतेवैमर्थादिहस्यादितिभावनीयं। अनंतरहेतुचतुष्टयस्य
दिद्वलधीच्छेतिविवक्षितोर्थः॥ २४॥ एकविंशतितमश्लोकत्रयार्थेवाचस्पतिमिश्रमतं। तेषांवाचस्पतिमिश्राणांमतइतिशेषः॥ २५॥ ज्ञानेफलबंध
निवर्तकत्वाहंध्यसत्योनहितैवर्तः। अधस्तइत्यस्यचसूत्रितास्यादध्यस्ततात्रेतिफलंचसिद्धं॥ २६॥ जीवस्थितानर्थनिवृत्तिमेनांसंस्वरूप
प्रयेयः। सोध्यस्तइत्याहुरतश्चदोषासंयोगतः संस्कृतितश्चशुक्तौ॥ २७॥ भातीदमंशोरजतंतदेतिनासंभवो नैवमतिप्रसंगः। संयोगशब्देन
विवक्षितात्राधिष्ठानसामान्यमतिर्नसिंहैः॥ २८॥ स्वसंज्ञमानः स्वकीयाश्रयस्थोपभावोभवेद्यस्यसौयंमृषार्थः। अवच्छेदभेदेविनेत्य
त्रेदपदलक्षणेनेनानातिप्रसंगः॥ २९॥ स्वानाश्रयार्थापरिवर्तमानाभावस्यमः स्यात्प्रतियोगिभूतः। सौर्धोमृषेतिप्रवदंति केचित्सद
न्यतानिर्वचनीयतास्यात्॥ ३०॥ समग्रतादीस्तनयादिकानांविज्ञायतंतुल्यसमग्रतादीन्। अध्यस्पतिस्यात्मनिदेहयुक्तेदेहादि
धर्मान्मसाविशिष्टे॥ ३१॥ अज्ञानसाक्ष्यात्मनिचितधर्माकामादिकान्कल्पयतेहिलोकः॥

२

प्रनोहि साक्षिण्यमिति भेदादध्यस्य चाध्यस्पतितस्य धर्मान् ॥ ३१ ॥ तत्राप्यधिष्ठानचिदात्मरूपं संसृष्टरूपेण च तत्र तत्र । स्य रूपतोऽनात्म
न एव यत्को ध्या सो न चाप्यात्मन इत्युपेयं ॥ ३२ ॥ तत्राज्ञाने केवलस्यात्मनः स्यात्संसर्गो ध्याज्ञातरूपस्य चित्ते । देहादौ स्याच्चित्तयुक्तस्य योगश्चि
ताध्यासात्कर्तृताचात्मनः स्यात् ॥ ३३ ॥ आत्माध्यासाच्चेतनं च चित्ते स्यादध्यासः सर्वलोकप्रसिद्धः । व्युत्पन्नानामप्यव्योधिनादिः कर्तृ
त्वादेः स्यादनर्थस्य हेतुः ॥ ३४ ॥ आत्मनिकाध्यासाविनाशसिद्धिरात्मेश्वरे कलविबोधतः स्यात् ॥ अशेषवेदांतविचारणैवातस्मिन्नेति संप्रति संप्र
वृत्ता ॥ ३५ ॥ इति प्रथमवर्णकं । विध्यर्थकः स्यात्स कलश्च वेदो विचारितः सोपि विधिः पुरे वा अतश्च वेदांतविचारशास्त्रं नारंभणीयं विषयव्य
पेता ॥ ३६ ॥ विध्यर्थकः स्याद्यदि सर्ववेदस्तदानि ब्रह्मविचारसूत्रं । ब्रह्मन्मुनिः सर्वविदेशतस्मादन्येन सिद्धान विचारणैवा ॥ ३७ ॥ इति
द्वितीयवर्णकं । विचारशास्त्रस्य च कार्यतायां हेतुद्वयस्यादिषयादिभिरंगतार्थताभावे इतीरितोस्य सूत्रे संक्षेपत आर्थिकोर्थः ॥ ३८ ॥ आ स्य
नंतं यं वाक्स्मिन्नेति शब्दो नारंभार्थं नेह तत्र त्रयेषु । ईहाकार्यकिंतु कार्यो विचारो जिज्ञासा तस्या लक्ष्यते चेद्विचारः ॥ ३९ ॥ अध्याहार्यस्तत्र कर्तव्य
शब्दस्तेनैवोक्ते स्यादथोक्तिर्वैव । तस्य श्रुत्या मंगलस्योपपत्तौ नासौ शब्दो मंगलायाभिधायी ॥ ४० ॥ विचारकर्तव्यतया च यस्याभावादयं नास्ति
मंगलार्थः । अथोपि कश्चित् कृतो न चात्र कृतस्तदर्थं तदर्थकः स्यात् ॥ ४१ ॥ विचारणा पुष्कलकारणं हि विवेकवैराग्यशमादिकंच । मुमुक्षुता
स्यात्तदनंतरं ह मथेति शब्दो वदतीति युक्तं ॥ ४२ ॥ अक्षय्यमित्यादिक वाक्यतो हि क्रियाफलं नित्यमतो न हि स्यात् । वैराग्यमित्यादिक चोद्य
दतो निरस्य ॥ ४३ ॥ अनंतरं वदतीति शब्दो न स्यादथे हेतुचतुष्टयस्य । विचारहेतुमुदीरितं यदर्थं तदाक्षेपनिवर्तनाय ॥ ४४ ॥ तदेव हेतुस
मनुदितं स्यादतः पदेनेति वदतीति वृद्धाः । यथोदिताक्षेपनिवर्तकत्वात्तस्यानुवादः सफलं यमत्र ॥ ४५ ॥ क्रियाफलं नित्यमिति ब्रुवतीति नितः प्र
वाध्यावचनात्तरणा । भवेदनित्यकृतं कंसमस्तमित्यादिक न्यायबलावृत्तेन ॥ ४६ ॥ यत्तद्यथे हेति वचः समस्तं क्रियाफलं नश्चरमित्येवाव
ततोर्थवादादुपवादरूपा क्रियाफलं सिध्यति नैवानित्यं ॥ ४७ ॥ वृत्तिव्यक्ताया चित्तिः पूर्णरूपा तत्पर्यं ताऽखंडसाक्षात्कृतिर्या । जिज्ञासायाः सैव

वृत्तिः फलं स्यात्कर्मण्येषा रवंडचिद्वृत्तिरेव ॥ ४८ ॥ असाध्यथातः पदतोधिकारी तस्मात्पुनः ब्रह्मविचारणीयं निराकृतं चाप्यधिकार्यभा न्नारभ्यतास्येति हि
 चोद्यमेतत् ॥ ४९ ॥ इति तृतीयवर्णकं ॥ ज्ञातं यदि ब्रह्मविचारतः प्राकृतदानहि स्याद्विषयस्य अज्ञानताया विरहात्कलं चाज्ञानक्षयो नेत्यविचारणीयं ॥ ५० ॥
 ज्ञातं न चेत्तर्हि कथं विचारो ज्ञातं समुद्दिश्य तद्विचारः ॥ तथा च चिन्ताऽकलितस्य शास्त्राऽबोध्यतोन प्रतिपाद्यतास्ति ॥ ५१ ॥ अत्रोच्यते ॥ विचार्यतां ब्रह्मपद
 प्रसिद्धं प्रमाणरूपानपदप्रसिद्धिः ॥ आपातरूपा हिततश्च शास्त्रप्रारंभणीयं विषयादिमत्वात् ॥ ५२ ॥ किं चाहमित्यात्मतया प्रसिद्धं ब्रह्मेति नैवानुपपन्नमत्र ॥ प
 सच्चित्स्यरूपात्मतया प्रसिद्धमानंदपूर्णदिविशेषतस्तु ॥ ५३ ॥ न ज्ञातमित्यस्य विचारसिद्धिर्न एष सामान्यविशेषभावः ॥ सत्पूर्णशब्दादिकवाच्यमे
 दान्निधर्मके ब्रह्मणिकल्पितः स्यात् ॥ ५४ ॥ शास्त्रस्य चोत्तर्गतमेव सूत्रं भवेत्तद्वारंभणहेतुभूतं ॥ श्रुतव्य आत्मेति विधिः श्रुतोयः सूत्रं तद्वारं
 धर्मितोरयंति ॥ ५५ ॥ यथैव वेदाध्ययनं प्रयुंक्ते वेदस्थितो यो ध्यायने विधिः सः ॥ तथा विचारं घटयेदिदं च स्वस्येतरस्येति न कोपि दोषः ॥ ५६ ॥
 इति चतुर्थवर्णकं ॥ समाप्तं चाद्यसूत्रं ॥ इत्येकसूत्रमारंभाधिकरणं प्रथमं ॥ १ ॥

108
 13

(A)

तितः प्रवाधावाक्यांतरोदीरितलिंगयुक्तात्। धुयोगभूतादिकपादमुख्यलिङ्गं हि वाक्यांतरकीर्तितं स्यात्। १६। कायेन्ययादीनिरुदीरितोत्कारणे
 लक्षणयाप्रयोगात्। ज्योतिःपदस्यात्र च लक्षणेव सर्वत्र चाभासकैः शक्तिः। १७। वाचैवायं ज्योतिः स्यादिति वाक्ये ज्योतिः शब्दोभासकैः हि प्रयुक्तः।
 सूर्योदीनाभासकं ब्रह्मदेवाध्यायं यथाभूतं चेति वेदे। १८। तस्माद्यथासकं वस्तु जातं तत् ज्योतिः शब्दवाच्यं मतं स्यात्। ब्रह्माशेषार्थ
 वभासीति कृत्वा ज्योतिः शब्दो ब्रह्मवकीर्तियुक्तः। १९। धुमयादितादिमहेनास्पृशुको यथा योषितः पावकं तथैव। उपास्यते तस्य तत्कल्पितं
 स्यात्तथाधारभूयिष्ठता चोपनो। २०। यथौष्ण्यघोषा नुमिते हि कार्ये ध्यस्तं च कार्यं भवतीति तन्नाम प्रतीकं हि यथैश्वरस्य तथैव कृष्ण
 रश्मिप्रतीकः। २१। यदीश्वरोपासनया महस्यात्मलं न बाल्यं भवतीति तन्नाम दत्तायुक्तगुणान्वितस्य ध्यानेन चान्नादिकलाभकीर्तः। २२।
 प्रतीकगः स्याद्विद्वत्तादिसुद्वारतः संभवतीश्वरस्य। छंदोभिधाना अनुपूर्ववाक्येने ब्रह्मधीः स्यादिति तन्मन्त्रोक्तं। २३। तत्कारणं तस्य
 तोहितलक्ष्यं सत्त्विकं लक्ष्यं समीरितत्वात्। नैवाऽसदाऽऽरोपणमत्र युक्तं सर्वोत्पत्तिके शो सति सेवनीये। २४। पूर्वत्रयं छंदोदीरितं स्यात्तद्वार
 तः शस्त्रे महीशमुपासते। २५। प्रधाने तदनुस्यूतमित्यादि श्रुतिकीर्तनात्। लक्षकस्ते गायत्री शब्दो यद्वा स्पृगो ब्रह्मणता। २६। यथा
 उक्षरैः पादैर्गायत्री स्यादनुष्यदा। तथा च नुष्याद्वृत्तेति गायत्री पदबोधितं। २७। गायत्री वक्ष्यते नुष्याद्यगुणसामान्यतस्तथा। ईशो चेत्तत्
 ते येन तन्मन्त्रोपनिषत्संनिहितं। २८। गायत्री पदमेतेन ब्रह्मणः कथनादपि। छंदोभिधादिनः साम्यात्प्रयोगो न्यत्र दृश्यते। २९। अग्न्यादयः प
 न्यक्षराद्यादशापिसंतः कृतमित्यर्थः। शेषाद्विराडित्यभिधाने दृष्टे ब्रह्मापितच्छब्दितमुक्तसाम्यात्। ३०। दशाक्षरं छंदसि वर्त
 मानं विराट्पदस्यादशतागुणेन। यथैव व्यादिषु संप्रयुक्तं तथा परब्रह्मणितत्पदं स्यात्। ३१। चतुरं कं कृतं ज्ञेयं। यत्तेन चतुराक्षके। एत
 स्मोपरिभावेन पातने विजयजगुः। ३२।

दी३

धुतं प्रसिद्धं चतुरायकं स्यादाद्योद्ययः स्यात्किं तद्विज्ञेन। अयोऽक्षपातः समुदीरितो न शुभावहाद्यर्थकं तत्पदं स्यात्। ३४। चतुर्दिविध
 मोनानां दर्शनार्थं चतुर्विधा। अक्षपातक्रियास्तीति चतुरायक उच्यते। ३५। एकैक्षवा स्य च पूर्वदे शो चत्वारि संत्यं कपदो दितानि। सुषित्रय
 क्षिणतो द्वयं स्यात्त्रयीयुदीयेकमुदीरयति। ३६। केचिन्नयोक्षस्य निपात्यमानं स्थानं पृथिव्यामिति वर्णयति। स्थानानि चत्वारि भवन्ति चाक्षे चतु
 र्भिरं कैश्चिभि रनितानि। ३७। द्वाभ्यामथैकेन भवन्ति तत्र स्थानं कृतारव्यं चतुरं कयुक्तं। अंको भवेत्त्रां च न रूपविंदुर्दशात्मकं तत्कृत
 संशकं स्यात्। ३८। दशात्मकं कथमुच्यते चतुष्टये त्रीणि हि संतितत्र। त्रिषु द्वयं चैकमथ द्वयोः स्यादिति रितं तस्य दशात्मकत्वं। ३९।
 दशत्ययोगेन कृताभिधाना वाक्यादयो तत्र विराट्पदोक्तः। ध्येयं कृतं च विराट्पदमत्र वाक्यादिकेन दशतागुणेन। ४०। अन्नादतात्रं च
 फलं क्रमात्स्यादन्तं विराडित्यपि कीर्तितत्वात्। अंकादिकस्यात्तया कृतस्य तेषां नतो न्नादफलं च युक्तं। ४१। जया कृतस्यान्यजप
 यमीभिः पादैश्चतुष्टयाय समीरणात्। ब्रह्मैव पूर्वप्रकृतं नहीदं भूरादिकं च दसि वर्णमात्रे। ४२। तावानि तीयं पुरुषोक्तिः स्यादग्न
 हिसम्यक्। ध्यानांगानां ब्रह्मणो द्वा रपा नो ह त्स स्थानां ब्रह्मपुस्त्याभिधानात्। ४३। छिद्रैः प्राची दक्षिणो दक्ष्यतीची दिक्षु र्ध्वं चाप्यन्ये
 शो। छंदोमात्रधेयता हतुरे चेन्नैव ब्रह्म द्वा रपा नो विधानं। ४४। युक्ते पंचद्वारपाले ह द औध्येयः काशीनायकः स्यान्महे
 पूताभिधायः कृतनामधेयो जितो भवेद्येन नरेण तस्मै। अंकादिकाया अथरे सुयंति जिता भवन्तीत्यत एव वेदे। ४५। कृताय च जिताया धरे स्याः
 सति। इति वेदे अथरे अया कृतातिरिका अया दूतानि संयताति श्रुतिस्थपदस्य सुयंतीति पर्यायः। तदर्थं जिता भवन्ति इति। अत एव तस्या ग्निमपदे च यः। ४६।

आदित्यचंद्राग्निधनैर्बारायैः प्राणादिवातः परिपालितत्वात्। हृदः सुषीणामुपनमेव भवेच्छ्रुतौ देवसुष्ठिवमुक्तः। ४७। विभक्तिभेदादुपदेशभे
दान्नप्रत्यभिज्ञाभवतीति चेन्ना। बहिः शरीराच्च शरीरमध्ये हृत्। अन्तर्धानं न भवेत्। अस्ति धास्ति। ४८। सर्वत्र तस्मिन् भवेत्तत्रा
नं ब्रह्मा तत्राकाशागतं बहिः स्वात्। दिवः परस्पादवकाशभेदादिवीतिसंकोचितामित्यदोषः। ४९। प्रकृत्यर्थं पुरुषार्थं प्रत्यभिज्ञान
वाधते। विशेषणविभक्त्यर्थेनेयस्तदनुसारतः। ५०। उपदेशद्वयं यस्मिन् प्रत्यभिज्ञाविरोधतः। न दोष इति सिद्धांतो तस्यार्थ ईरितः। ५१। सूत्रस्य
इति ज्योतिरधिकरणं। प्राणस्तथा नुममान्। १। कश्चिद्विवेकासमुत्तः क्षमेशो युधेन तत्कारणपौरुषेण। इन्द्रियंधामययौ न वरं ददामीति जगाद देवः। नृपं
१९। तमेव तं देववरं प्रदेहि मम न्यसेत तं हितं नरस्य। प्रतर्ह्यं न प्राह वदेत मे वं प्राणो ह मस्मीति सुराधिराजः। २। प्राणस्य मुख्यस्य निवर्तनाय प्रज्ञात्मनो
कात्रच निर्गुणस्य। निवर्तने येमा भिति देवताये प्राणस्यातिगं श्रुति संस्थमेतत्। ३। तथाथरचत्विष्टुदितं श्रुतेत्यादुधापनं विग्रहधारणं च। मुख्यान्
रूपत्वं इदं हलिंगं न वाचमिमादितु जीवालिंगं। ४। स एष इत्योदियुक्तं मनेतद्ब्रह्मणः स्यादिको केः। लिङ्गे चनेकेषु बला बलस्य विनिर्णयायेस दजरा
गतार्थमेतत्। ५। प्रधानोयः प्रकृत्यर्थस्तदभेदसमाश्रयात्। गुणभूतः प्रत्ययार्थो नीतः पूर्वयथा तथा। ६। प्राणादिकपदार्थानां स्य तत्राणां भिदा
धिमा। तत्सापेक्षात्र वाक्यार्थप्रत्ययो नीयते न्यथा। ७। प्राणः प्रसिध्दापव नोमतः स्यादत्रेति चेद्ब्रह्म परततो न। पदान्यस्य स्वावगमाच्छ्रुतोपप्रा
णः परब्रह्मतदस्मि पूर्ण। ८। प्राणोयमत्यंतहितार्थरूपकथं न हि ब्रह्म सुरेश्वरोक्तः। ब्रह्मावबोधेन विनोतं मर्थस्तत्कामिनो नेति हि वेदवादेः। ९। जा
नातिमः कश्चनमां परेशं विहंस्यते तस्य बुधस्य बुधस्य मोक्षः। न कर्मणा ब्रह्मवधादिकेन ज्ञानेनाशादिनिहि श्रुतिश्च। १०। कर्मक्षयात्त
हितार्थकस्य पदार्थजातस्य हि योग एषः। तात्पर्यनिश्चयाय क इत्यतो न प्राणोक्तितो ब्रह्मविनिश्चयः स्यात्। ११। वक्तुं सुरेशो वनदात्मनो के प्रा
णः परब्रह्म न हीति युक्तं। हा हृदि जं हृन्मियती न्य केभ्यः प्रायच्छमाज्ञा यशितो यही नान्। १२। इत्यादिवाक्योदितलिङ्गसत्वात् देवतोषा
स्तिरिहेति चेन्ना। अध्यात्मसंबंधबहुसमस्ति न्यस्मादतो ब्रह्म परब्रह्म न। १३।

धुलोकातरतः

श्रीगणेशाय नमः। ज्योतिश्चरणामिधानात्। १। छंदोभिधाना नोति चेन्न तथा चेत्तोर्यणाने गदा तथा हि दर्शनं। २। भूतादिपादव्यपदेशोपपत्तौ श्रैवं। ३।
उपदेशभेदा नोति चेन्नो भयस्मिन्नप्यविरोधात्। ४। ज्योतिः समस्ता चरीरिवर्गादुपरिस्थितेषु। भूतादिलोकादुपरिस्थितेषु श्रेष्ठेषु के धापिसत् लो
केषु। ५। यद्वातिसंसारचयाद्यतीततद्देहनिष्ठो दसकृतिरेव। कोक्षेयका ग्नौ भजनीयमीशं ब्रह्मात्मकं ज्योति रं भजामि। ६। पूर्वत्रास्तु ब्रह्मालिंग
स्य सत्ता तधीर्नेह ब्रह्मालिंगं समस्ति। यद्वा ज्योतिर्लिङ्ग तस्ते ज एतत्पूर्वयद्ब्रह्मालिंगेन तधीः। ७। आदित्यादिज्योति रत्र प्रसिध्दादिभिर्भास्विद्रूप
पाहितस्य। युक्तस्तस्य स्यादुद्यमर्थादतादि र्युक्तो ध्यासः कुक्षिगेतत्समत्वात्। ८। स्पशेन्नेह हस्ययदृष्टताधीः सा दक्षिरेषा र्वत्तु जाठर स्यापिधा
नतः कर्णमुगमया स्यादोषश्रुतिः सा श्रुति रंत रग्रेः। ९। ३ सौण्यघोषानुमित्तमेतत्कोक्षेयकस्यैव तते असः स्यात्। तस्येति वाक्ये न जाठरस्या हि
ब्रह्ममेवेति सत्तु पतोक्ता। १०। एतदेतच्छ्रुतमित्युपास्ते श्रुत्युपास्त्य फलं श्रुतं यत्। महेश्वरोपास्ति फलं न तत्स्यात् न ह फलं स्यात्तदुपास
नेन। ११। त्रिपादिति ब्रह्मयुक्तमीसीसुर्वत्र न ज्योति र्हेति चेन्ना। ज्योतिः श्रुतिः सन्निधितो बलिष्ठादिबोदिवीत्यस्ति विभक्तिभेदः। एतप्रत्यभि
ज्ञात्तत्त्वतस्त्रिपात्तर ब्रह्मण इष्यते त्र। तस्मादुपास्य भवती हते जस्तर्हि गतः कुक्षिगुह्यवाहि। १२। इति पूर्वपक्षः। अत्रोच्यते समाहितः।
ब्रह्मज्योतिः शशितपादकीर्तेर्देवताद्यैः षड्विधच्छंद उक्तं। गायत्री स्थ ब्रह्मणः स्याद्विभूतिस्तान्यिष्टो विद्यतः पुरुषस्तु। १३। ज्योत्या न्यस्मादंश एकप्रपं वा
चाः सर्वे व्यस्य स्वप्रकाशस्वरूपे। अस्ति त्रिविधोपेत्पादे रूपे तं तिरुपं स्वात्मनीत्या हवेदः। १४। भूतवाक्यार्थी शरीरहृदयप्राणात्मकत्वेन षड्विधं
१। गायत्री छंदोपास्य ब्रह्मणः प्रतीकं गायत्री छंदस्क ब्रह्मविद्याया पूर्ववाक्ये उक्तमस्ति। १५। पादत्रयस्यादधिकं यथैव पादान्त्यैवाधिक ईश्वरः स्यात्। १६। इत
स्य बोधार्थं मुदीरितस्या त्रिपादिति दंतु तद्विवक्षा। १७। यच्छ्रुत एष प्रथितार्थकत्वा त्रिपादुपसंवाधे यदेव रूपं। ननु षडो ब्रह्मण ईरितं स्यात्त
त्रतद्योगत एव कर्त्तुं। १८। यच्छ्रुत संकोचितं वाचकत्वा ज्योतिः पुदंता प्रकृतं ब्रवीति। युक्तं नते त्रप्रकृतस्य तानं परिग्रहो ना प्रकृत्युक्तः। १९। ज्योतिः
ब्रह्मात्पूर्वमग्रेपि सर्ववत्त्वित्यादौ ब्रह्मणः कीर्तितत्वात्। ज्योति र्वाक्यं मध्यगं ब्रह्मवक्तीत्येतद्युक्तं न्यायतो नेतरोयः। २०। ज्योतिः श्रुतिर्यदु

सरेक्षतबहुस्यां प्रजायेयेति। सो कामयत। तन्मनो कुरुत

[illegible]

तत्कालतन्मात्राद्वारा

२३ अधस्तजनयामास १२।

५ इति तृतीयांशे पंचमोऽध्यायः॥

कालमायांशयोगेन भगवद्दीक्षितं नमः । नमसो नुसुतं स्पृष्टं विदुर्बलमिति । १० । अनलोपविकृतिर्बलमिति । ११ । ससर्जकपतनमात्रं ज्योतिर्लोकस्य
 लोचनं । १२ । अनिलेनान्वितं ज्योतिर्विकृतिरपीक्षितं । आधत्तौ भोरसमयं कालमायांशयोगतः । १३ । ज्योतिषां भो नुसुतं स्पृष्टं विदुर्बलमिति । नमो गंधगुणा
 माया कालमायांशयोगतः । १४ । आधात्तु उपपादयत् । १५ । भूतानां नमो आदीनां यदुद्विजरावरं । तेषां परानुसंसर्गादिधासंख्यं गुणान्विदुः । १६ । हे भव्येति
 संकोचनां परस्परस्मादवस्थाप्य वराणि भूतानि तेषां । १७ । एते देवाः कल्पाविकृतः कालमायांशलिङ्गिनः । १८ । नानात्वात्स्वक्रियाभीशाः प्रोचुः प्रां
 जलया विभुः । १९ । काललिङ्गविकृतिः । मायालिङ्गविक्षेपः । अंशस्य विदाभासस्य लिङ्गं वैतना । ध्यानिनानिलिङ्गानि निजकृतिनित्यं नः । २० । अधः पृथग्
 यांशं भौमैरेष उवाच । इति तासां स्वशक्तीनां सतीनामसमेतसः । प्रसूतलोकं तत्राणां निशाम्य गतिमीश्वरः । २१ । गतिं स्थितिं निश्चयम् । २२ । कालसत्तां तदा
 देवीं विभ्रच्छक्तिं मुरुक्रमः । त्रयोविंशतितत्त्वानां गणं युगपदाविशत् । २३ । कालयति क्षोभयति स्वकार्यणीति कला प्रकृतिः संज्ञा यस्यास्तां शक्तिं प्रकृ
 तिसत्तां देवीं । २४ । विभ्रतत्रयोविंशतितत्त्वानां गणं महदहं काश्चिदप्यतन्मात्रा ७ महाभूतपंचक १२ दशेंद्रिय २२ मनो २३ कृपायां त्रयोविंशतितत्त्वा
 नां गणं समूहं स्वाधिभूतं विशुद्धं सत्प्रधानं प्रकृत्या व्यापकं यो अतर्भावितं निखिलजीवानेकाग्रसमष्टिजीवहरण्यगर्भे पाध्यविद्यया सह युगपदेवंतयीमितया
 आविशादुरुक्तं भगवान्महाविष्णुं रमेश्वरम् । २५ । सो नु प्रविष्टो भगवांश्चैष्टारूपेण तं गणं । भिन्नं संयोजयामास सुप्तं कर्मप्रबोधयन् । २६ । चैष्टारूपक्रियाशक्त्या
 सुप्तं कर्मजीवाहं मुद्रावयन् भिन्नं पंचवीकृतं पंचवीकृतं चकार । २७ । प्रबुधं कर्मदैवेन त्रयोविंशतिको गणः । प्रेरितो जनयामास मात्राभिरधिपूरुषां । २८ ।
 प्रबुधं कर्मक्रियाशक्तिरस्य सः । मात्राभिः स्वांशभूतैः कतिभिश्चिद्भागैश्चिद्विपूरुषं विराट् देहं स्थूलं जनयामास त्रयोविंशतिको गणः । २९ । परेण विंशतां स्वि
 स्मिन्मात्रेण विश्वसृग्गणः । बुधो भान्योन्यमासाद्य स्मिन्लोकाश्चराचराः । ३० । विश्वसृजो तेषां नां गणः । स्वस्मिन्विंशतापरेणेशो नान्योन्ये पंचवीकृतं प्रबोधयन् । ३१ ।
 तः । ३२ । यदा त्रयोविंशतिको गणो तर्माभितया भगवता विष्टः सत्त्वप्रेरितः पंचवीकृतं प्रकृत्या हि रण्यवद्रासुरांतरवकाशकुक्कुटांकारेण बाहुरुत्तरोत्तर
 दशगुणपृथिव्यप्रतेजो वाक्काशाहंकारमहत्तत्त्वप्रकृतिसंज्ञैरष्टावरणैरुपेतं संयोजितः । ततस्तत्त्वब्रह्मस्य मध्ये । ३३ । भागैश्चैष्टावरणैर्कदेशै
 श्चतुर्दशलोकात्मको विराट् देहो निर्मितः क्रमेण तत्त्वस्थूलाकारेण । अंशपृथग्भूतं तद्विनिर्गतं नाम प्रविष्टं सत्तत्त्वार्थाभागात्तान्दाउ मध्ये निर्मितास्तस्य
 आंडकोशेऽमध्ये हि रण्यमोहिण्यवद्रासुरः स्वांतर्गतैः सर्वैः सत्त्वैरनुशापिजैर्विरूपं हितो युक्तः स पुरुषो विराट् पुरुषदेहः सहस्रपरिवत्सराणां सातिष्ठत् । ३४ ।
 ३ । ब्रह्मांडादिनिर्भयनामपृथक्त्वप्रमाणं विंशतिर्गुणैः

३. ब्रह्मांडादिनिर्भिद्यनामपृथक्पुस्तकमावश्यकं

[illegible][illegible]